

Xueyantuo'nun Kökenleri ve Tarihlerindeki Boşluklar

Gökay Yavrucuk*

Öz

Friedrich Hirth'in Çin kaynaklarındaki Xueyanuo'nun Sir Tarduş olduğu fikri kısa süre için genel kabul gördüyse de sonraki araştırmalar başka sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Hirth, Xue'nin *Tonyukuk Yazıtı*'ndaki Sir olduğundan emin olmakla birlikte, Yantuo'nun Tarduş olduğunu kanıtlayamamıştır. *Tongdian*'ın Yantuoları Helanlarla özdeşleştirilmesi yeni araştırmalara yön vermiştir. Araştırmacılar Helan ve Yantuo kelimelerinin Türkçe karşılıklarına odaklanmış ve Yantuo'nun Tarduş olmadığı kanıtlanmıştır. Fakat Yantuoların tarihleri devamlılık içinde aydınlatılamamış, büyük boşluklar kalmıştır. Diğer Yandan Xue'nin anlamı ve Xuelerin tarihi üzerinde durulmamıştır. Bu çalışmada *Tongdian*'ın kurduğu Hela-Helan-Yantuo özdeşliği sorgulanmıştır. Yantuo ismi kaynaklarda ortaya çıkıncaya kadar Helanların vaziyetine dair kayıtlar araştırılmak suretiyle Yantuo tarihinin boşluklarının doldurulması için çalışılmış, Xuelerin kökenine ve Xueyantuo adının kaynaklarda belirmesine kadarki tarihlerine dair kayıtlar incelenerek Xuelerin Yantuoları ele geçirdiği tarihin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Xueyantuo Kağanlığı'nın yıkılışından sonra Xueyantuo boyunun akıbeti sorgulanırken nihayet *Tonyukuk Yazıtı*'nda görülen Sir'in bir boy adı olarak Çin kaynaklarınca zikredilen Xue Boyu olup olmadığı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sir, Xueyantuo, Helai, Helan, Yantuo, Boma, Chigan, Xuegan.

* Dr., - PhD., Ankara/TÜRKİYE, gokayyavrucuk@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-1787-6282>
Bu makale Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC)

Origins of Xueyantuo and Gaps on Their History

Abstract

Although Friedrich Hirth's idea that Xueyantuo of Chinese sources was Sir Tardush was generally accepted for a short time, subsequent research has revealed different results. Hirth, while confident in asserting that Xue corresponds to Sir based on the Tonyukuk Inscription, faced challenges in providing conclusive evidence for the proposition that Yantuo is synonymous with Tardush. *Tongdian's* identify Yantuo with Helan gave shape to new studies. Researches focused on to find out Turkish original name for Yantuo and it is understood that Yantuo has not been illuminated throughout the course of the ongoing process, leaving significant gaps. Additionally, there has been no thorough examination of the meaning of Xue and the history of the Xues. In this study, the identity equivalence established by *Tongdian* between Hela-Helan and Yantuo has been critically examined. Efforts have been undertaken in this study to fill the gaps in the history of Yantuo by researching records on the state of Helans until the emergence of the name Yantuo in the sources. Records on the origins of Xue and their history before Xueyantuo name appeared in sources are evaluated. It is tried to find out when Xue seized Yantuo. The fate of the Xueyantuo tribe has been questioned following the downfall of the Xueyantuo Khaganate, and an examination has been conducted to determine whether the Sir mentioned in the Tonyukuk Inscription, as a tribal name, corresponds to the Xue Tribe recorded in Chinese sources.

Keywords: Sir, Xueyantuo, Helai, Helan, Yantuo, Boma, Chigan, Xuegan.

Giriş

Friedrich Hirth, Tonyukuk Anıtı üzerine yaptığı çalışmada Çin kaynaklarındaki Xueyantuo'nun¹ Sir-Tarduş'a karşılık geldiğini öne sürer². 薛延陀 adının ilk karakterinin (薛) "xue" okunuyor olması sebebiyle Sir'e tekabül ettiği fikrine dilbilimsel açıdan karşı çıkılamayacağından emindir. Yantuo'nun Tarduş'u karşıladığını aynı özgüvenle savunamamıştır. Çünkü bunun için 延 karakterinin "誕dan" okunması gerektiğini düşünmektedir ancak bunu kanıtlayamaz³. Yine de

1 薛延陀 veya 薛延随

2 Friedrich Hirth, "Nachworte zur Inschrift des Tonyuquq. Beiträge zur Geschichte der OstTürken im 7. und 8. Jahrhundert nach Chinesischen Quellen", *Die Altürkischen Inschriften und die Arabischen Quellen*, 1899, s. 129.

3 Hirth, agm., s. 129.

görüşünden vazgeçmeyen Hirth'in bu görüşünü daha sonra Edouard Chavannes kabul ederek yaygınlaştırmıştır⁴. Çin'de yapılan araştırmalarda da Türkçe yazıtlarda geçen “Sir Bodun” ifadesi 薛人民 “Sir Halkı” olarak çevrilir⁵. Josef Marquart genellikle İstemi Yabgu ile özdeşleştirilen Latin kaynaklarında Sizaboul, Arap ve İran kaynaklarında Sinjibu olarak geçen ismin aslında “Sir Yabgu” anlamına geldiğini ve Sirlerin Batı Gök Türk Kağanlığı'nın egemen boylarının genel adı olduğunu ileri sürerek konuya yeni bir cephe açmış, ancak Xueyantuo ile ilişki kurmamıştır⁶. Gerard Clauson Sir'in etnik bir isim değil, Fin-Ugor kökenli bir kelime olup “güzel, iyi” anlamına geldiğini öne sürmüştür⁷. Diğer yandan Sir'in “birleşik” anlamında bir sıfat olduğunu öne sürenler de vardır⁸.

Bao Wensheng, 2010'da yayımladığı bir makalesinde Xueyantuların kökenini araştırmış, Du You'nun yazdığı *Tongdian*'daki Yantuoların daha önce Hela/Helai adıyla anılan boyun torunları olduğu bilgisinden hareketle Hela'nın Türkçe “ala”; Yantuo'nun da yine Türkçe “yundluğ” yani “atlı” anlamına geldiği sonucuna ulaşmıştır⁹. Türkçe yazıtlarda rastlanan Sir isminin bir boy adı olduğunu ve Çin kaynaklarındaki Xue ile özdeş olduğunu savunur.

2011'de Ekber Tuniyaz bir çalışma yayımlayarak Gök Türk Kağanlığı'nı diriltme girişimleri ile eş zamanlı olarak Xueyantuların da Tang Hanedanı'na isyan ettiklerini hatırlatmak suretiyle Xueyantuların bir kısmının Gök Türklerle

- 4 Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, çev. Mustafa Koç, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 137.
- 5 耿世民, <<古代突厥文碑铭研究>>, 北京: 中央民族大学出版社 (Geng Shimin, *Gudai Tujue Wen Beiming Yanjiu*, Beijing: Zhongyang Minzu Daxue Chubanshe), 2005, s. 95, 97, 107; Ekber Tuniyaz, “Qian Xi Gudai Tujue Wen ‘Tunyugu Bei’ Zhong Chuxian de Türk Sir Bodun-Jian Lun Xueyantuo Hanguo Mieqiang Yihou de Xueyantuo Buluo de Lishi”, *Zhongyang Minzu Daxue Xuebao (Zhexue Shehui Kexue Ban)*, Vol. 38, 2011, s. 115, 183-184.
- 6 Josef Marquart, *Ērānšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i: mit historisch-kritischem Kommentar und historischen und topographischen Excursen*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1901, s. 216 ve 247.
- 7 Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford 1972, s. 843.
- 8 Tonyukuk Yazıtı'nda geçen “Türk Sir Bodun” ifadesini Orkun “mültehit” olarak çevirirken Ross da “united” olarak çevirdi. Bk. Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s. 850; Denison Ross, Vilhelm Thomsen, “Being a Translation of Professor Vilhelm Thomsen's Final Danish Rendering”, *Bulletin of the School of Oriental Studies*, Vol. 6/No. 1, 1930, s. 39 ve 43.
- 9 包文勝, <薛延陀部名稱與起源考>, 內蒙古大學學報(哲學社會科學版) (Bao Wensheng, “Xueyantuo Bu Mingcheng Yu Qiyuan Kao”, *Nei Menggu Daxue Xuebao (Zhexue Shehui Kexue Ban)*, 2012 (42), s. 134-135.

birleşerek kağanlığın yeniden kurulmasını sağlamış ve Türkçe yazıtlarda geçen Sir Bodun'un da onlara matuf olduğunu öne sürmüştür¹⁰.

Bao Wensheng, 2017'de Baoyin Deligen ile birlikte yaptığı yeni bir çalışmada Helan Boyu ile Boma arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu çalışmada *Tongdian*'daki bilgilerden yola çıkarak Hela-Helan-Yantu-Boma özdeşliğini kurdular. Hela'nın Türkçe "ala" olduğu, Yantuoların da Türk olduğu sonucuna ulaştılar. Bununla beraber Bomaların Hun İmparatorluğu zamanında Xiutu Beyi'ne bağlı olduğunu, Xiutuların ise önceden Yuezhilerin yaşadıkları yerde yaşadıklarını; dolayısıyla Yuezhilerle aynı etnik kökenden olduklarını savundular. Gök Türklerin köken rivayetinde yer alan batıdaki Suo Ülkesi'nde yaşamış olma rivayetiyle bu görüşlerini birleştirerek Gök Türk Kağanlığı'nı kuran Ashinaların da Yuezhi olduğu fikrine ulaştılar¹¹.

Xueyantuların kökenleriyle ilgili araştırmaların çıkış noktasını *Tongdian*'ın Xueyantuo maddesi oluşturur:

"Xueyantular, Tielerden bir boydur. Önceki Yan [Hanedanı'nın hükümdarlarından] Murong Jun zamanında Hun Chanyusu Hela Tou 35 bin kişilik boyunu toplayıp gelerek itaat etmişti. Yantuolar onların ardıllarıdır. Daha sonra Xue Boyu ile karışık oturmaya başladılar. Bu sebeple Xueyantuo olarak anıldılar. Kağanlarının soyadı Yilitu idi. Zamanla güçlü bir soy oldular. Başta Rurular dağıldıktan sonra Gök Türklere bağlandılar ve boyları bölündü. Yuduğun Dağı'nda, doğuda, oturanlar Shibi'ye bağlıydı. Tanhan Dağı'nda oturanlar batıdaki Yabgu'ya bağlıydı."

Yukarıdaki malumattan anlaşıldığına göre Hela Boyu 348-359 arasındaki bir tarihte önceki Yan Hanedanı'na bağlanmış, Xuelerle birlikte yaşamaya başlamıştır. Bu tarihlerde bozkırdamıyaşıyorlardı, yoksa Kuzey Çin'emigöçtüler, anlaşılammaktadır. Yine 552'de Gök Türk Kağanlığı kurulmadan önce Rouran Kağanlığı'na bağlı olup olmadıkları belirlenememiştir. Dahası, Gök Türk Kağanlığı'na bağlandıktan sonra ikiye bölündüklerinden bahsedilirken neden doğuda kalanlarının Shibi Kağan'a bağlı olduklarının bildirildiği de anlaşılammaktadır. Shibi, tahta 609'da çıkmıştı. Bu suretle 552'den 609'a kadar Xueyantuların nerede yaşadıkları, hangi devlete bağlı

10 吐尼亚孜艾克拜尔, <浅析古代突厥文《墩欲谷碑》中出现的türk sir bodun—兼论薛延陀汗国灭亡以后的薛延陀部落的历史>, 中央民族大学学报(哲学社会科学版) Ekber Tuniyaz, agm., s. 152.

11 宝音德力根 包文胜, <‘骏马—贺兰部’的历史与贺兰山名称起源及相关史地问题>, 中国历史地理论丛 (Baoyin Deligen Bao Wensheng, "‘Boma-Helan Bu’ de Lishi Yu Helanshan Mingcheng Qiyuan Ji Xiangguan Shi Di Wenti", *Zhongguo Lishi Dilulun Cong*), 2017 (32), s. 15-16.

oldukları hakkında bilgi verilmemiş oluyor. Xue Boyunun kökeni ve kadim tarihi hakkında ise hiçbir bilgi verilmemiştir.

Kaynaklardaki boşluklar ve araştırmalarda sürdürülen tartışmalar birlikte düşünüldüğü zaman henüz çözümlenememiş sorunlar belirlemektedir. Yantuoların kökenleri hakkında tartışmalar sürmekle birlikte Xuelerin kökenleri -büyük olasılıkla *Tongdian* bu konuda bir malumat vermediği için- araştırmalar zayıf kalmıştır. *Tongdian* Xueyantuların tarihini büyük boşluklar bırakarak anlatmıştır. Diğer kaynaklarla karşılaştırmak suretiyle bu boşlukların doldurulması yönünde de eksiklikler gözlenmektedir. Bu çalışmada bugüne kadar konuya ilgi göstermiş araştırmacıların Yantuoların kökeniyle ilgili bulgularının sorgulanması, araştırmacıların pas geçtiği bir sorun olarak Xuelerin kökeninin bulunması, kaynaklarda Xuelerin ve Yantuoların tarihinde bıraktığı boşlukları doldurmaya çalışmak amaçlanmaktadır.

Yantuo Boyu (延陀部)

Hirth, Yantuo'nun Tarduş anlamına geldiğini kararlılıkla savunmak için yeterli kanıt olmadığını yazmakta haklıdır. Her ne kadar Thomsen, tarduş teriminin etnik isim olduğunu düşünmüşse de¹² bu siyasi-idari bir ünvardır¹³. Kağan topraklarını üçe bölüyor, doğuya Tölis yabgu, batıya Tarduş şad atıyor, merkezi kendisi yönetiyordu. Ayrıca Tarduş'un Çin kaynaklarındaki karşılığı達頭, 大度 veya 坦度 olmalıdır¹⁴.

James Hamilton'un *Les Ouighours a L'Epoque Des Cinq Dynasties* adlı kitabını Çinceye çeviren Geng Sheng (耿昇) ikinci baskıya önemli bir not eklemiştir:

“Bu kitabın ikinci baskısının düzeltmeleri tamamlanırken çevirmen, Dr. Hamilton'dan 6 Ocak 1984 tarihli bir mektup aldı. Kendisi çeviriye şu notun eklenmesini rica ediyordu:

O sırada bazı ünlü alimlerin Xueyantuo'yu Tarduş ve Tiele'yi Tölis ile özdeşleştiren görüşlerinden yararlanmış, son yıllarda yapılan araştırmalarla bunun bir hata olduğu ve düzeltilerek Çin'de de yayılmasının engellenmesi gerektiği anlaşılmıştır¹⁵.”

12 Vilhelm Thomsen, *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, çev. Vedat Köken, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 217.

13 Geng, *age.*, s. 144; Erhan Aydın, *Taşa Kazınan Tarih Türklerin İlk Yazılı Belgeleri*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 90

14 Hayrettin İhsan Erkoç, *Eski Türklerde Devlet Teşkilâtı (Gök Türk Dönemi)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 10

15 哈密顿, J. R., <<五代回鹘史料>>, 译者: 耿昇-穆根来, 新疆人民出版社 (J. R. Hamilton, *Wudai Huihu Shiliao*, yi zhe: Geng Sheng-Mu Genlai, Xinjiang Renmin Chubanshe), 1986, s. 218.

Tongdian, Yantuoların Hela (賀剌) boyunun torunları olduğunu yazar: “Önceki Yan¹⁶ hükümdarı Muron Jun (慕容儁)¹⁷ zamanında Xiongnu Chanyusu Hela Tou (賀剌頭) 35 bin kişilik boyunu toplayıp boyun eğdi. Yantuoların onların ardılıdır.¹⁸ Bu olaydan *Jinshu* da bahseder: Xiongnu Chanyusu Helai Tou (賀賴頭) 35 bin kişilik halkını toplayıp [Murong] Jun’a teslim oldu. Ona Yunzhong Jungong (雲中郡公) ünvanı verilerek Daijun’daki (代郡) Pingshu Kalesi’ne (平舒城) yerleştirildi¹⁹.”

Tongdian’daki Hela boyuyla *Jinshu*’daki Helai boyu aynıdır²⁰. Helai, 2. yüzyılda Shanxi’ye yerleştirilen 19 Hun boyundan biridir²¹. Boyun ismi Wei Hanedanı zamanında Helan (賀蘭) olarak yazılmaya başlanmıştır. Yuanhe Xingzuan’da Helanların Wei Hanedanı’na bağlandıktan sonra Dai’ye yerleştikleri, sadakatlerine binaen “tebaa-yı sadıka” diye anıldıkları; Wendi zamanında soyadlarının tek karakterden oluşması emredildikten sonra bu emre rağmen Helan soyadını kullanmaya devam ettikleri yazar²².

Shangdi’nin (煬帝) tahta çıktığı yıl (325) kardeşi Tuoba Hena (拓跋紇那), Helan boyuna mensuptur. Saltanatının 3. yılında (328) Shangdi haber göndererek kardeşinin yanına gelmesini istemiş, Helan boyunun beyi Aitou (藹頭) bunu reddetmiştir. Buna çok sinirlenen Shangdi, Yuwen (宇文) boyuna Helanlara saldırmalarını emretmiş, Yuwenler yenilerek geri çekilmişlerdi. Daha sonra aralarında Helanların da olduğu bazı boylar birleşerek Tuoba Hena’yı Liedi (烈帝) adıyla hükümdar ilan etmişlerdi²³. *Tongdian*’da bahsedilen Helai Tou ile *Weishu*’daki Helan beyi Aitou genellikle özdeşleştirilir²⁴. Öyleyse Helanlar 320’li yıllarda Dai Hanedanı’na²⁵ bağlıken 348-359 arasında bir tarihte Önceki Yan Hanedanı’na teslim olmuştur. Kuzey Wei Hanedanı’nın kurucusu Taizu, 390’da Helanlara, Hetulinlere (紇突隣), Hexilere (紇奚) saldırıp Helanları kendine

16 前燕 Muronglar tarafından kurulmuş, 337-370 arasında Kuzey Çin’de hüküm sürmüş devlet.

17 348-359 arasında hüküm sürdü.

18 TD: 199: 5465

19 JS: 110: 2838

20 TD: 199: 5481 (91 no’lu not)

21 JS: 97: 2549-2550

22 YHXZ: 9: 1316

23 WS: 1: 10-11

24 Bao - Baoyin, agm., s. 12.

25 代. Tuobalar tarafından kurulan devlet. 315-376 arasında hüküm sürmüştür.

bağlamış²⁶, 397'de bu üç boyun Yinguan'daki²⁷ isyanı bastırılmıştır²⁸.

Bao Wensheng, 2010'da yayımladığı çalışmasında 3. yüzyılda Helanların Dai'nin kuzeyine yerleştiğini, Wei Hanedanı'na bağlandıktan sonra güneye göç ettirildiklerini yazar²⁹. 2017'de Baoyin Deligen ile birlikte yaptığı araştırmada, Helan boyunun 3. yüzyılda Helan Dağı³⁰ (賀蘭山) civarında, Çogay Dağlarının (陰山) kuzeyinde ve kuzeybatısında yaşadıklarını söyler³¹. Her ikisi de dağın ismini Helan boyundan aldığı görüşünde uzlaşmıştır. Helan Dağı'nda “renkli atlar” yetiştirildiği bilgisinden hareketle Helai/Hela/Helan ismini Türkçe “ala” ile karşılarlar³². Yantuo'yu da “yuntluğ” olarak çevirirler ki yunt konargöçerlerin yetiştirdiği bir at cinsidir. Böylece Helan-yantuo'nun Türkçe Alayuntluğ olduğu sonucuna varırlar³³. Bundan sonra Helan ile Bomalar (駃馬 / 駃馬) arasında ilişki kurarlar. *Tongdian*'daki “謂馬為賀蘭” (ata helan derler) cümlesinde 馬 karakterinden önce 駃 karakterinin yazılmasının unutulduğunu, aslında Gök Türlerin Boma'ya helan dediğini öne sürerler³⁴. Esasen *Tongdian*'ın Boma başlığında bunun açık ifadesi vardır: “Gök Türkler Boma'ya Hela, ülkelerine de Hela Ülkesi derler.”³⁵ Ayrıca Bomaların adının atların renginden (駃) geldiği yazılmıştır³⁶. *Beishi*, bo'nun at cinsi olduğunu yazar³⁷. Aynı bilgi *Taiping Huanyu Ji*'de vardır: “Helan Dağı, ilçenin 93 li kuzeybatısındadır. Dağın üzerinde bol miktarda beyaz ot vardır. Mavi-beyaz gibi görünen ala atlar³⁸ vardır. Kuzeyliler boma'ya ‘helan’ derler. Xianbeilerin bir türüdür. Duoyi Vadisi'nden (多依山谷) bir soydur. Bugün Helan bir soyadıdır ki dağın adıyla aynı kökten gelir.”

26 WS: 2: 23

27 Yinguan (陰館), Yanmen Jun'da (雁門郡) bulunuyor. Helanların daha evvel yerleştirildiği Shanxi'nin batısındadır.

28 WS: 2: 29

29 Bao, agm., s. 135.

30 TPHYJ'ye göre Ningshuo İlçesi'nin (寧朔縣) 30 li kuzeydoğusunda, Feilingwu İlçesi'nin (廢靈武縣) ise 93 li kuzeybatısındadır. TPHYJ: 37: 786; TPHYJ: 36: 764-765

31 Baoyin - Bao, agm., s. 5

32 Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü'nde “ala” kelimesinin transliterasyonu 阿喇 olarak yapılmış, anlamı da 花 ile verilmiştir. Mağrifet Kemal Yunusoğlu, *Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2012, s. 96

33 Baoyin - Bao, agm., s. 6-7; Bao, a.g.m. s. 134

34 Baoyin - Bao, agm., s. 13

35 “突厥謂駃馬為曷刺，亦名曷刺國” TD: 200: 5493

36 XTS: 217B: 6146; TD: 200: 5493

37 BS: 8: 28: 309 (28 no'lu not)

38 遙望青白如駃馬

Bomalardan ilk bahis MS 45'te Anding'de (安定) Boma Shaobo'nun (駃馬少伯) isyan edip başka Hun boylarıyla birleşip Qingshan'da (青山) kamp kurmasıyla ilgili kayıttır³⁹. Sonraki ilk kayıt ise Batı Gök Türk Kağanlığı ikiye bölündüğünde Bomaların Yipi Duolu Kağan'a (乙毗咄羅可汗) bağlanmalarına dair kayıttır⁴⁰. Son kayıt ise 652'de Tang Hanedanı'na haraç göndermelerine dairdir⁴¹. Boma adının kayıtlarda az geçmesi Boma'nın Helan'la aynı olmasına yorulabilir. Yine de bazı sorunlar vardır. Bomaların 45'te Batı Çin'de Tibet sınırında olan Anding'de görülmüştür. Hâlbuki Helanlar 3. yüzyılda daha doğudaki Çogay Dağları civarında bulunuyorlardı. MÖ 121'de Huo Qubing (火去病), ülüşü Anding civarında olan Xiutu Beyi'ne (休屠王) saldırıp Hunların dinî törenlerde kullandıkları altın heykeli ele geçirmişti. Bu ağır yenilgiden sonra Yizhixie Chanu (伊穉斜單于) öfkeye kapılarak Hunye (昆邪王) ve Xiutu beylerini cezalandırmak istemiş, Hunye beyi çareyi Xiutu beyini öldürüp tebaasını ele geçirecek Han Hanedanı'na sığınmakta bulmuştu. Onunla birlikte gelen halk Henan'daki (河南) Xinqinzhong'a (新秦中) yerleştirilmişti. Xinqinzhong 3. yüzyılda Helanların tespit edildiği sahadır⁴². Baoyin ve Bao, bundan yola çıkarak Bomaların Xiutu beyine bağlı olarak Anding'de yaşadıklarını, sonradan Hunye beyiyle birlikte Çin'e göçerek Beiyin Dağı çevresine yerleştirildiklerini ve dağın isminin Helan olarak değiştirildiğini öne sürmüştür⁴³. Ancak bu yorum doğru olamaz. Çünkü Boma Shaobo, MS 45'te Anding'deki Hun boylarından birinin beyi olarak görülüyor. Hunye beyine bağlı boylar MÖ 121'de Xinqinzhong'a yerleştirilmişlerdi. Baoyin ve Bao'nun yorumunun doğru olabilmesi için bu boyların sonradan Henan'dan batıya Anding'e göçtüklerine dair bir kayıt olması gerekir ki böyle bir kayıtlarla karşılaşmıyoruz. Bir o kadar önemli olan, at cinsi olan Boma'nın sadece Helanlar/Yantuolar tarafından yetiştirilmiyor oluşudur. THY'de konargöçer boyların atlarına vurdukları tamgalara ayrılan bölümünde Yantuoların atlarının Tongraların atlarıyla aynı cins olduğu yazar. Keza Bayırkuların atlarının da Tongra atlarına benzer olup maviye çalan beyaz renkli (驄馬) ve siyah benekli (駱馬) atlar olduğu bildirilir⁴⁴. Öyleyse benekli atlar/boma yetiştirmek bir boyun karakteristik özelliği olamayacağı için Helanların/Yantuoların Boma boyu olduğu sonucunun güvenilir olmadığı anlaşılmaktadır. Yine de Xueyantuo Kağanlığı'nın dağılmasından

39 TPHYJ: 36:764-765

40 HHS: 12: 508

41 JTS: 194B: 5184

42 JTS: 4: 71

43 HS: 94A: 3768-3769

44 Baoyin - Bao, agm., s. 9 ve 16

sonra Xueyantuo boyunun da parçalanmış olması ve bir kısmının Boma adıyla varlığını sürdürmüş olması ihtimalini göz ardı etmemek gerekir.

Baoyin ve Bao, Bomaların etnik kökeni üzerine bir yorumda bulunmuştur. Helanların Xiongnulardan bir boy olarak kaydedilmesi ve Xueyantuların Tiele boyları arasında sayılması münasebetiyle ve Yantuo-Boma özdeşliği kurmaları neticesinde Bomaların Türk oldukları ve Türkçe konuştukları sonucuna varırlar. Ancak *Tongdian*'da Bomaların bir diğer adının Eluozhi olduğunun yazmasından hareketle zamanla Moğolca konuşmaya başlamış olabileceklerini iddia ederler. Çünkü onlara göre Eluozhi ismi Türkçe bir kelimeyle ifade edilemez. Oysa Boma'nın "Alayuntluğ" olduğunu bizzat tespit etmişlerdi. Eluozhi kelimesinin *alaca*'nın Çince transliterasyonu olabileceğini, bunun kendi tespitlerini de doğruladığını düşünmemişlerdir. Yukarıda izah edildiği üzere Çince bir sıfat tamlaması olarak bo ma, Türkçeye tam olarak *alaca ath* şeklinde çevrilebilir. Muhtemelen Eluozhi de *alaca*'nın Çince transliterasyonudur.

Bao, Helanların 4. yüzyılda Wei Hanedanı'na bağlandıktan sonra hiçbir iz bırakmadan tarihten silindiklerine dikkat çekerek Xuelerin Helanları bu dönemde ele geçirdiğini yazmıştır⁴⁵. Aslında Helanlar tarihten silinmemiş, bilakis Zhou Hanedanı kurulduktan sonra güç kazanmıştır. Helan Chuzen (賀蘭初真), Taizu'nun ablası Prenses Jian'anchang (建安長公主) ile evlenmiştir. 562'de üstad-ı azam (太傅) ve devletin direği (柱國) ünvanlarının yanında Changshan Jungong (常山郡公) olarak atanmıştır. Oğlu Helan Xiang (賀蘭祥) ise 11 yaşında yetim kaldıktan sonra imparatorun özel ilgisiyle yetiştirilmiş ve da sima (大司馬) ünvanı almıştır⁴⁶. Zhou Hanedanı'nın ortadan kaldırılmasından sonra ise Helan adı kayıtlardan bir süre için çıkıyor ki bunun üzerinde daha sonra durulacaktır. Bu esnada daha önce görülmeyen bir isim, Yantuo kayıtlara giriyor. 6. yüzyılda yazılmış olan *Weishu*'da Helanlara rastladığımız hâlde Yantuoların adı geçmiyor. Yantuo ismi ise 7. yüzyılda yazılmış olan *Beishu*'de ve *Suishu*'da geçer. Yantuolara dair daha erken bir tarihe işaret eden kayıt Ashina Simo'nun karısı Tong Bilge Hatun'un mezar kitabesindedir. Kitabeye göre hatun 592'de doğmuştur ve Çogaylıdır⁴⁷. Hatunun doğumundan sadece 9 yıl sonra 603'te Tardu'nun Sui ordularına yenilerek askerî gücünü yitirmesi bazı Tiele boylarına cesaret vermiş olmalıdır ki Aralarında Sijjelerin (思結), Fuljuların (伏利具), Hunların (渾), Husaların (斛薩), Abaların (阿拔) ve Bugutların (僕骨) da bulunduğu 10 kadar boy Tardu'ya saldırır. Her şeyini yitiren Tardu, Tuyuhunlara (吐谷渾)

45 THY: 72: 1305-1306

46 Bao, agm., s. 135

47 ZS: 20: 336

sığını⁴⁸. *Suishu*'ya göre Xueyantular Altay Dağları'nın güneybatısında oturuyorlardı. *Jiu Tangshu*'ya göre ise 627'de Çogaylar'ın kuzeyinde İllig Kağan'a isyan ettiler. Şu durumda Xueyantular tam da Helanların bulunduğu yerde, Çogay Dağlarının kuzeyinde ortaya çıkmıştır. Bundan sonra bir kısmı Altayların güneybatısına göçmüş yahut Çogayların kuzeyinde Altayların güneybatısına kadarki geniş araziye yayılmış olmaları muhtemeldir. 10. Yüzyılda yazılmış olan *Tang Huiyao*'da Yantuo boyunun atlarının tıpkı Tongraların atları gibi siyah benekli beyaz atlar olduğu, Yantuların Youzhou'nun kuzeyinde dağınk vaziyette yaşadıkları yazmaktadır⁴⁹.

Xue Boyu (薛部)

Xue boyunu araştırmaya birbirini takip eden iki olayı anlatan, iki farklı kaynaktaki iki kaydı karşılaştırarak başlamak gerekir:

395'te Tiefu Qujie (鐵弗屈子), nam-ı diğer Helian Bobo (赫连勃勃), babası Liu Weichen (劉衛辰), Wei Hanedanı tarafından öldürüldükten sonra Chigan (叱干) boyuna sığınmıştır. Chigan beyi Tadoufu (他斗伏) onu Wei'ye teslim etmek istemiş ama Tadoufu'nun abisinin oğlu Chigan Ali'nin (叱干阿利) adamları Qujie teslim edilmeden önce onu kurtararak Sonraki Qin Hanedanı'na göndermiştir⁵⁰.

Wei İmparatoru Taizu haberi alınca Xueganların (薛干) yaşadığı Sancheng'e (三城) saldırarak boyu ele geçirdi. Xuegan beyi Taixifu (太悉佛) erken davranarak Caofu'ya (曹覆) saldırmıştı. Boyunun ele geçirildiğini duyunca Yaoxing'e (姚興) kaçmıştır⁵¹.

İki kayıttaki farklı isimlerle anılan boylar ve şahıslar aslında aynıdır. *Jinshu*'daki Chigan, *Weishu*'daki Xuegan boyudur. *Jinshu*'daki Tadoufu, *Weishu*'daki Taixifu ile aynı kişidir. Böylece Xuegan boyunun 395'te Wei Hanedanı'na bağlandığı öğreniliyor ki 5 yıl önce 390'da Helan boyu da Wei'ye bağlanmış ve Dai'ye yerleştirilmişti. *Weishu*, Xueganları Gaoche boyları arasında sayar ve Sancheng civarını yurt edindiklerini yazmaktadır⁵².

48 胡蓉 杨富学, <长安出土《统毗伽可贺敦延隋墓志》考释>, 青海民族研究 (Hu Rong ve Yang Fuxue, "Chang'an Chutu 'Tong Pijia Kehedun Yantuo Munzhi' Kaoshi", Qinghai Minzu Yanjiu), 2017 (28), s. 116

49 SS: 51: 1335; SS: 84: 1880; BS: 22: 822; BS: 99: 3303; ZZTC: 179: 5600; 岑仲勉, <<突厥集史 >>, 上海: 中华书局 (Cen Zhongmian, *Tujue Jishi*, Shanghai: Zhonghua Shuju), 1958, s. 84

50 THY: 72: 1306

51 JS: 130: 3201-3202; Gökçen Kapusuzoğlu, "Son Hun Hükümdarı He-lian Bobo Adına Kazınan Bengü Taş", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)* 2019 Güz (31), s. 101

52 WS: 2: 24-25; WS: 103: 2312-2313

Beishu'deki Xue Biaozi⁵³ biyografisinde babası Datou'nun (達頭) Yao Chang (姚萇) zamanında (384-393) boyunu toplayıp Wei'ye itaat ettiği, Wei Taizu'nun bundan duyduğu memnuniyetle ona Liaocheng Hou (聊城侯) ünvanı verdiği Biaozi'nin Dai'li olduğu yazar⁵⁴. Biaozi'nin oğlu Xue Chu'nun (薛琚) *Beiqishu*'daki biyografisinde soyadının Chigan olduğu yazar⁵⁵. Böylece Chigan-Xuegan-Xue özdeşliği kurulmuş oluyor. Datou'nun Wei'ye bağlandığı tarih dikkate alındığında belki Taizu'nun Sancheng'de Taixifu'ya bağlı olan Xueganlara saldırdığı sırada bir başka yerde Datou'ya bağlı bir başka Xuegan boyu bulunduğu ve Sancheng'in saldırıya uğradığı haberi gelince kendi rızalarıyla Wei'ye bağlandıkları sonucuna ulaşılabilir⁵⁶. Bahsi geçen Xuelerin Wei Hanedanı'na bağlandıktan sonra Dai'ye yerleştirilmiş olmaları Chigan-Xuegan-Xue özdeşliğini kuvvetlendiriyor. *Weishu*'da Chigan adının sonradan Xue olarak değiştirildiğinin yazdığı da hatırlanırsa özdeşlik güç kazanmış olur⁵⁷.

Jinshu'da Wei hükümdarı Taizu'nun Helian Bobo'yu koruyan "Xianbei Xuegan Boyu"na saldırıp ağır bir yenilgi yaşattığı yazar⁵⁸. *Jinshu*'nun Xueganları Xianbeilerden saymasına karşılık *Weishu*, Gaoche boyları arasında kaydeder. *Weishu*'ya göre Gaoche boylarının dilleri ufak tefek telaffuz farkları haricinde Xiongnu diliyle aynıdır. Hatta Gaocheleri Xiongnu chanyu soyuna bağlayan bir köken rivayetiyle bunu destekler. Böylece iki kaynakta Xueganların kökenleriyle ilgili birbiriyle çelişen ifadeler göze çarpar. Çelişkinin çözümü yine *Weishu*'da gizli olabilir. *Weishu*'da Wei Taizu'ya yenildikten sonra Önceki Yan Devleti'ne sığınan Xuegan beyi Taixifu'nun orada da barınamayarak kuzeye gittiği, Shangjun'un batısında yaşayan Xianbeiler dâhil bütün Huların bunu duyunca ona bağlandığı yazar. Söz konusu tarihlerde bozkırda demografik hareketlilik çoktan hâd safhaya ulaşmış, Xiongnu ve Xianbei boyları birbirine karışmış vaziyetteydi. Aynı siyasi bünyede değişen oranlarda Xiongnu ve Xianbei boylarının bulunması alışıldık bir

53 WS: 103: 2312-2313

54 薛彪子 Xue Biaozi'nin adı *Weishu*'da Xue Huzi (薛虎子) ve Xue Yezhu (薛野賭) olarak geçer. *Beiqishu*'daki Xue Chu biyografisinde ise Baozi (豹子) olarak geçer. Bk. WS: 7A: 373 ve WS: 44: 995; BQS: 26: 369

55 BS: 25: 921

56 BQS: 26: 369

57 Aynı bağlantıları kuran Yao Weiyuan, Chigan/Chiyu/Xuegan/Xueyu boyunu iki dip atadan türetir. Bunlardan biri Datou olarak da bilinen Taixifu idi. Diğerleri ise kaynaklarda Chigan Ali olarak anılan şahıstı. Bk. 姚薇元, 《北朝胡姓考》武汉大学出版社 (Yao Weiyuan. *Beichao Hu Xing Kao*. Wuhan Daxue Chuban She) 2013, s. 141.

58 WS: 113: 3012

durumdu. Bu sebeple söz konusu dönemle ilgili etnik araştırmalarda büyük güçlük çekilmektedir. Bu bağlamda Jinshu'da Xueganların Xianbeilerle ilişkilendirilmesi belki Xueganlara bağlanan boylar arasında Xianbei kökenli olanların sayıca fazlalığına işaret ediyordur olabilir.

Weishu'nun Xueganları Gaoche boyları arasında sayması Xuegan-Xueyantuo bağlantısını güçlendiriyor. Çünkü *Weishu*'da Gaoche olarak anılan boylar sonraki kaynaklarda Tiele adıyla anılmıştır. Xueyantuo'lar da her daim bir Tiele boyu olarak kaydedilmiştir. 603'te yeni bir kağanlık kurma girişiminde bulunan İzgil (思結), Fuliju (伏利具), Hun (渾), Husa (斛薩), Aba (阿拔), Bugut (僕骨), Xueyantuo, Qibi (契弊) gibi boylar Tiele boylarındandı⁵⁹. 628'de Doğu Gök Türk Kağanlığı'nın çöküşüne ve yeni bir kağanlığın kurulmasına yol açan isyana kalkışan Tongra (同羅), Bayırku (拔野古), İzgil, Ediz (阿跌), Uygur, Xueyantuo boyları da Tielelerdendi. Bu boylar *Weishu*'da Gaoche boyları arasında sayılmışlardır⁶⁰.

Xueyantuo Kağanlığı (薛延陀部 / 薛延陁部)

Çin'de Zhou Hanedanı devrilirken Chigan/Xuegan/Xue ve Helan isimleri de kayboldu ve eş zamanlı olarak bozkırda Xueyantuo'lar belirdi. *Tongdian*'in Xuelerin Yantuoları ele geçirdiğini bildirmesinden hareketle Zhou Hanedanı devrilirken Xuelerin de Helanları ele geçirdiği ve birlikte Çogay Dağlarının kuzeyine göçtükleri sonucu çıkarılabilir. Kaynakların bu süreci karanlıkta bıraktığı doğrudur. Mamafih Helan adının ortadan kalktığı dönemde Xueyantuo'ların ortaya çıkması, Yantuoların Helanların torunları olduğunun kaydedilmesi ve Xuelerin Yantuoları bilinmeyen bir tarihte ele geçirmiş olduğunun yazılması birlikte düşünüldüğünde ulaşılabilecek sonuç az evvel izah edilenden başka olamıyor.

603'te 10 kadar Tiele boyu Tardu'yu pusuya düşürüp ordusunu kırarak Tuyuhunlara (吐谷渾) sığınmasına sebep olmuştur.⁶¹ Batı Gök Türk hükümdarı

59 JS: 130: 3202

60 JTS: 199B: 5343 ve SS: 84: 1879-1880

61 *Weishu*'nun 103. Bölümündeki Gaoche başlığı temel bazı terimlerin iç içe geçtiği, anlaşılmasının zorlaştığı, kendi içindeki tutarlılığı da zayıf ifadeler içerir. Gaocheler hakkında "Gaoche soyunun 12 soyadı vardır" denildikten sonra 12 boy ismi sayılır. Bk. WS: 103: 2310. Sayılan boylar için boy anlamında kullanılacak bu (部) terimi yerine aşiret anlamındaki shi (氏) terimi kullanılmıştır. Bu çarpıklığın ötesinde, Gaochelerin toplam 12 boyu sayıldıktan sonra ayrıca başka boylar bulunduğu belirtilerek çok sayıda boy listelenmiştir. Gaoche başlığının hemen başında yaşadıkları bölgeler de belirtilmek kaydıyla birçok boyun Gaochelerden olduğu sayılmıştır. Bkz. WS: 103: 2307. Bu şekilde Gaoche başlığında anılan boylar arasında Jiebi (解批) adıyla kaydedilmiş olan boy, Suishu'da Qibi olarak anılan boydur. Yuanhe (袁紇) olarak kaydedilen boy ise Uygur

Chuluo Kağan Tieleleri itaat altına alarak bir süreliğine düzeni yeniden sağlamış görüldü. Ama Tielelerin, özellikle Xueyantuların yeniden baş kaldıracığı endişesiyle Tielelerin önde gelenlerinden yüzlercesini öldürmesi her şeyi değiştirdi. 605'te Tiele boyları bu kez Chuluo'yu mağlup ederek bağımsızlıklarını kazandılar.⁶² Qibi boyunun beyi Geleng'i⁶³ (契弊歌楞) Yiwuzhen Mohe Kağan (易勿真莫何可汗) adıyla kağan kaldırdılar (ilan ettiler). Mohe Kağan, Tanhan Dağı'nı merkez edindi. Xueyantuo erkini Yishibo (乙失鉢) da Yexi Küçük Kağan (也咄小可汗) ünvanı aldı. Kaynaklarda Xueyantulardan ilk defa bu vesileyle bahsedilmektedir. 611'de ise Batı Gök Türk egemenliğini ele geçiren Shegui Kağan'a (射匱可汗) bağlanmak zorunda kaldılar. 17 yıl sonra Yishibo'nun torunu Yinan (夷男) liderliğindeki Xueyantular, Uygurlar, Bayırkular, Edizler, Tongralar, Bugutlar ve Xiler ile birlikte Batı Gök Türk Kağanlığı'ndan ayrılarak doğuya geçti ve İllig Kağan'a isyan ederek Xueyantuo Kağanlığı'nı kurdu. Yinan, Zhenzhu Bilge Kağan (真珠毗伽可汗) ünvanıyla tahta çıktı. 629'da Tang İmparatoru Taizong bayrak ve davul göndererek bağımsızlığını tanıdı.⁶⁴ İllig Kağan'ın Tang ordularınca ele geçirilmesinden sonra Xueyantular Ötüken'e yerleşerek doğuda Shiwei ve Mohe topraklarını içermek kaydıyla batıda Altaylara ve güneyde Gobi Çölü'ne kadar egemen oldular. Tang Hanedanı ile kısa süren iyi ilişkiler geliştiren; bir prensesle evlenmek üzere anlaşılan Zhenzhu Bilge Kağan'ın yükselişi kısa sürdü. Düğün hediyesi olarak vermeleri gereken hayvanları yolda telef oldukları için eksik vermeleri üzerine Taizong evlilikten vazgeçti. Ashina Simo'nun Tang'ın kuklası olarak Gobi'nin güneyindeki Türklerin kağanı olması üzerine Tang ordularıyla karşı karşıya geldiler. 646'da Zhenzhu Bilge Kağan öldükten sonra başlayan iç savaşla iyice güçten düşen kağanlık pek kısa zamanda dağılmıştır.

Kağanlık Sonrası Xueyantular

647'de Uygur, Bayırku, Tongra, Bugut, Duolange, Sijie, Ediz, Qibi, Diejie, Hun, Huxue gibi 11 boy Tang İmparatoru'na elçi marifetiyle "Yantuo kağanı büyük devlet yönetmeyi beceremedi, boylar dağıldı" diye haber gönderir. Bu boyların Tang'a bağlanmaları üzerine Gobi'nin kuzeyinde Altı Eyalet ve Yedi Vilayet (六府七州) kurulmuştur.⁶⁵ Devrilmiş olan Xueyantular da Qilian Zhou'ya

boyudur. Hugu (護骨) olarak kaydedilen boy Bugut boyudur.

62 SS: 51: 1335; SS: 84: 1880; BS: 22: 822; BS: 99: 3303; ZZTC: 179: 5600; Cen, *age.*, s.84.

63 Cen, *age.*, s. 86

64 Geleng hem ilteber (俟利發) hem de erkin (俟斤) ünvanı taşıyordu. SS: 84: 1880; BS: 99: 3303.

65 JTS: 199B: 5344; ZZTC: 193: 6061; THY: 94: 1689

bağlanmışır⁶⁶. 650'de Qibi boyunun yaşadığı yerde Helan Dudufuluğu (賀蘭都督府) kurulur ve Duolangelerin yaşadığı Yanran Eyaleti'ne (燕然都督府) bağlanır⁶⁷. Aynı tarihte Helan Dudufuluğu'nun batısında Yantuolar için Dahun Dudufuluğu (達渾都督府) kurulmuştur. Burada 124 hane 495 kişi yaşıyordu⁶⁸. XTS'ye göre Yonghui Saltanat Devresi (650-655) ortasında dağınk Yantuo boyları buraya yerleştirilmişti. Kaiyuan saltanat devresi 16. yılda ise terk edilmişti⁶⁹. Kağanlık dağıldıktan sonra Xueyantuların çok küçük bir kısmının kaderi bu şekilde öğrenilebiliyor.

24 Temmuz 671'de Zhou Guogong Wu Minzhi'nin (武敏之) soyadını değiştirerek suç işlediği, asıl soyadı olan Helan'ı kullanmaya başladığı rapor edilmektedir⁷⁰. Wu Minzhi, İmparatoriçe Wu Zetian'ın (武則天) yeğenidir. Babası Helan Yueshi (賀蘭越石), İmparatoriçe'nin ablası olan Wu Shun (武順) ile evlenmiştir. Wu Zetian imparatoriçe olduğunda babası Wu Shihuo'ya (武士護) Dai Furen (代國夫人) ünvanı verilir. O sırada Helan Yueshi ölmüş olduğundan onun yerine hanımı Wu Shun'a Han Furen (韓國夫人) ünvanı verilmiştir⁷¹. Minzhi, dedesi öldüğü zaman Wu soyadı ile birlikte dedesinin ünvanlarını miras alır⁷². Zhou Hanedanı devrildikten sonra kaynaklardan silinen Helan boyu, Helan Yueshi'nin Wu Shun ile evlenmesi vesilesiyle yeniden belirmiştir. Üstelik bu olaylar Xueyantuo Kağanlığı'nın dağılmasından hemen sonra vuku bulmuştur.

Weı Hanedanı'na bağlanmasından sonra Helan boyunun Çin'de kurulan hanedanlarla akrabalık kurmasına sık rastlamaktadır. Helanların akrabalık kurmadığı tek hanedan Yang Qian'ın kurduğu Sui Hanedanı idi ki aynı tarihlerde Helan ismi kaybolurken Yantuo ismi karşımıza çıkar. Helan ismi ancak Xueyantuo Kağanlığı dağıldıktan sonra yeniden ve Tang İmparatoriçesi'nin akrabası olarak ortaya çıkmıştır. Öyle anlaşılıyor ki Helanlar Sui Hanedanı ile uzlaşmamış ve Çin'i terk etmiş, Çogay Dağları'nın kuzeyine göçmüş, burada Xue boyu tarafından ele geçirilmiş, Gök Türk Kağanlığı'na bağlanmış ve isyan ederek

66 Erkin Ekrem, "Çin Kaynaklarında Dokuz Oğuz Meselesi: Sayısal Yapısı", *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkîyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, ed. Tufan Gündüz-Mikail Cengiz, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara 2015 s. 202-203

67 XTS: 43B: 1121

68 JTS: 217B: 6142; THY: 73: 1309

69 JTS: 38: 1415; TPHYJ: 37: 787

70 XTS: 43B: 1121; XTS:64: 1762

71 JTS: 5: 96

72 JTS: 183: 4727

Xueyantuo Kağanlığı'nı kurmuştur. Kağanlık dağıldıktan sonra Xueyantuların bir kısmı Baykal Gölü civarında Qibi boyuyla yakın bir şekilde yaşamaya devam etmiş olmalıdır ki Qibi boyunun yaşadığı bölge Helan Dudufuluğu olarak tescil edilmiştir. Başka bir kısım ise bir şekilde Çin'e gitmiş ve orada bürokraside yer bulup asalet ünvanları almıştır.

Xue Boyu ile Sir Boyu Arasındaki İlişki

Hirth'in Çin kaynaklarındaki Xue ile Tonyukuk Yazıtı'ndaki Sir'i birleştiren görüşünü destekleyen kanaatlerini bildiren araştırmacılar vardır⁷³. Xue ile Sir arasında bir bağlantı kurmasalar bile, Sir'i bir etnik isim yahut boy adı olarak açıklayan araştırmalar da mevcuttur⁷⁴.

Tonyukuk Yazıtı'nda II. Gök Türk Kağanlığı Türk ve Sir olmak üzere iki gücün oluşturduğu bir koalisyonmuş gibi anlatılır⁷⁵. Ancak Bilge Kağan ve Köl Tigin Yazıtlarında Sir adı geçmez. Anlaşıldığı kadarıyla Tonyukuk, Sirleri benimsemiştir; belki de Sirlere birisidir. Eğer durum böyle ise Sir, II. Gök Türk Kağanlığı'nın kurucu boylarından biri, Türk boyundan sonra en önemli boy olmalıdır. Çünkü Tonyukuk, kimin kağan olacağına bizzat karar verdiğini iddia etmektedir⁷⁶. Yine de Türk boyunun ve kağanlarının üstünlüğünü kabul eden bir tavrı vardır. Bu tavrı da Sir boyunun ikincil bir pozisyonda olduğunu düşündürmektedir. Bilge Kağan ve Köl Tigin Yazıtlarında Tonyukuk kimin kağan olacağına karar verebilen üstün bir konumda görünmüyor. Bu durum kağanlığın hâkim boyunun ve kağanın üstün ve tekil konumunu tartışmadan uzak tutma eğilimine karşın güçlü bir boy olarak Sirlere kağanlığın ikinci sıradaki kurucu boyu olduğunu yine Sir boyundan olan Tonyukuk'un hatırlatma çabası olarak görülebilir.

Ekber Tuniyaz, II. Gök Türk Kağanlığı'nın kuruluş yıllarında Xueyantuların da Tang Hanedanı'na karşı ayaklandığı bilgisinden hareketle Xuelerin II. Gök Türk

73 JTS: 183: 4728

74 芮传明, 《古突厥碑銘研究》北京:商务印书 (Rui Chuanming, *Gu Tujue Beiming Yanjiu*. Beijing: Shangwu Yin Shu), 2017, s. 148-149; Bao, agm., s. 132; Tuniyaz, agm., s. 152

75 Tekin, *age.*, s. 107; Ergin, *age.*, s. 65, 67, 81

76 Tonyukuk Yazıtı 1. Taş Batı Yüzü 3-4. satırlarda Gök Türk Kağanlığı'nı diriltme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasını Türk-Sir Bodun'un bir suçu sayarak Tanrı'nın bu suçu cezalandırdığını, Türk-Sir Bodun yerinde boy kalmadığını yazar. Bk. Talat Tekin, *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk*, Simurg Yayınevi İstanbul 1995. s. 83-84. Tokuzoğuzların Gök Türklere karşı Çinlilerle ve Kitanlarla ittifak yapmasından bahsederken Oğuz kağanının "Türk-Sir Bodun yürümesin diye" harekete geçtiğini ifade etmiş ve burada bir kez daha Sir boyu Türk boyuyla ortak güç gibi anlatılmıştır. Bk. Tekin, *age.*, s. 84-85.

Kağanlığı'nın kurucu boylarından biri olup, yazıtlardaki Sir boyuna tekabül ettiğini savunmuştu⁷⁷. Tonyukuk Yazıtı, Tuniyaz'ın görüşünü desteklemiyor. Yazıtıya göre Tonyukuk, Gök Türklerin Tang Hanedanı'na bağlı olarak yaşadıkları dönemde, Çin'de doğmuştur⁷⁸. Keza *Jiu Tangshu*'ya göre de Chanyu Duhufuluğunda (單于都護府) yöneticidir. Kısa bir süre için hapse atılmış, daha sonra eski yetkilerini geri alarak serbest kalınca İltiş'e katılmıştır⁷⁹. Bu olayların cereyan ettiği esnada Xueyantular dağılmış bulunuyorlardı. Kaynaklara göre Chanyu Duhufuluğunda Xueyantuo bakiyesi yoktu. Zaten artık boyun bakiyeleri de II. Gök Türk Kağanlığı'nın kuruluşunda büyük rol alacak güçte değildi. Bu bakımdan Xue Boyu, Tonyukuk Yazıtı'nda geçen Sir Boyu olamaz.

Sonuç

Tongdian'ın Yantuo'ları Helai/Hela Boyu'nun devamı saymasından hareket edilerek Helai/Hela/Helanlar hakkındaki belgeler incelendiğinde Yantuo'ların tam adının "Hela Yantuo"; Türkçe karşılığının ise "Ala Yuntluğ" olması gerektiği anlaşılmaktadır. Helai/Hela Boyu'nun Xiongnu boyu olduğu kaynaklarda açıkça ifade edilmektedir. Chigan/Chiyu/Xuegan/Xueyu olarak anılan boyun adının sonradan kısaltılarak Xue yapıldığı kaynaklarda belirtilmiştir. Xue Boyu *Weishu*'da Gaoche boyları arasında sayılmaktadır. Helan ve Xue boyları 4. yüzyılda hemen hemen aynı yıllarda Dai idari bölgesine yerleştirilmişlerdi. Helanlar Çin'de egemen hanedanlarla yakın ilişkiler kurarak kamu görevleri almışlardır. Xueler Wei Hanedanı içinde benzer şekilde kamu görevleri üstlenmişlerdi. Kuzey Qi Hanedanı içinde de pozisyonlarını koruyabildiler. Ancak Zhou Hanedanı kurulduktan sonra Xue Boyundan kimselerin bürokrasi içinde yer aldıklarına dair kayıt bulunmuyor. Onların aksine Helanların Zhou Hanedanı ile yakın ilişkileri ve akrabalıkları vardı. Sui Hanedanı'nın kurulmasından sonra bu hanedanın kurucusu olan Yang Qian ile Helan Xiang yakın arkadaş oldukları hâlde Helanların devlet içinde yer edindiklerine dair bir kayıt bulunmamakta ve adları dahi geçmemektedir. Her iki boyun adlarının silindiği dönemde Xueyantuo ismi ortaya çıkar. Yantuo boyundan olan Tong Bilge Hatun 592'de doğmuş olup mezar kitabesine göre Yinshanlı, yani Çogay dağları civarındandır. Kendisi Gök Türk

77 Tonyukuk Yazıtı 1. Taş Batı Yüzü 5-6. Satırlarda Tonyukuk, İltiş'i kağan yapmanın kendisi olduğunu ifade eder. Bk. Tekin, *age.*, s. 82-83. Yazıtın 2. Taşının Doğu Yüzü 1-5. satırları arasında Tonyukuk, Kapgan Kağan'ı tahta kendisinin oturttuğunu iddia etmiştir. Bk. Tekin, *age.*, s. 92-93.

78 Tuniyaz, *age.*, s. 152.

79 Tonyukuk Yazıtı Birinci Taş Batı Yüzü 1. Satır: "Bilge Tonyukuk, ben özüm Tabgaç ilingde kılntım. Türk Bodun Tabgaçka körür erti." Tekin, *age.*, s. 82-83

kağan soyu olan Ashinalardan Simo ile evlenmiştir. Kaynaklarda Xueyantuların Ötüken ile Tanhan Dağları arasına yayılmış olduğu yazıldığına ve Xueyantular 603'te Batı Gök Türk Kağanı'na isyan ettiklerine göre 592-603 arasında bir tarihte Çogay dağlarından kuzeye ve kuzeybatıya doğru göçmüş olmaları gerekir. Yine bu tarihler arasında Xue Boyu, Yantuo boyunu ele geçirmiş olmalıdır.

Çin kaynaklarına göre Doğu Gök Türk Kağanlığı'nın yıkılışında birinci derecede etkin güç Xueyantular ise de Orhun Yazıtlarında onlardan bahsedilmemiştir. Yazıtlarda kağanlığın yıkılmasından Oğuz boyları sorumlu tutulmuştur. Söz konusu Oğuz boylarının liderliğini Xueyantular yapmıştı. Ancak yazıtların dikildiği yıllarda Xueyantular çoktan dağılmış, siyaseten önemsiz duruma gelmişlerdi. Onların bu durumuna karşın bir zamanlar liderliğini yaptıkları Oğuz boyları varlığını ve siyasal önemlerini sürdürüyordu. Yazıtlarda Xueyantuların anılmamış olması gerek Bilge Kağan'ın gerekse Tonyukuk'un Oğuzların gücünün ve oluşturdukları iç tehdidin farkında olarak onları gelecekte yeniden ayaklanma fikrinden uzak tutmaya çalışmasından kaynaklanıyor olabilir. Zira söz konusu yazıtlar tarihi kaydetme arzusundan ziyade devletin devamlılığı için yazılmış, muhababını devlete bağlılığa ikna etmeyi amaçlayan metinlerdir.

Tonyukuk Yazıtı'nda geçen Sir, bir boy adı gibi anlaşılmaktadır. Tonyukuk'un mensup olduğu Ashide Uruğu ile Sir arasında çok yakın bir ilişki bulunuyor olmalıdır. Belki de Sir Boyu'nun bey soyu Ashidelerdir. Ashide ile Sir arasındaki ilişki başka bir araştırmayla açıklığa kavuşturmak umuduyla yalnızca bu düzeyde tespit edilebilmiştir.

KAYNAKLAR

Birincil Kaynaklar

班固, <<漢書>>, 北京: 中華書局 (Ban Gu, *Hanshu*, Beijing: Zhonghua Shuju), 1988.

杜佑, <<通典,>> 北京: 中華書局 (Du You, *Tongdian*, Beijing: Zhonghua Shuju), 1992.

范曄, <<後漢書>>, 上海: 中華書局 (Fan Ye, *Hou Hanshu*, Shanghai: Zhonghua Shuju), 1973.

房玄齡, <<晉書>>, 北京: 中華書局 (Fang Xuanling, *Jinshu*, Beijing: Zhonghua Shuju), 1974.

李百藥, <<北齊書>>, 北京: 中華書局 (Li Baiyao, *Beiqishu*, Beijing: Zhonghua Shuju), 1974.

李延壽, <<北史>>, 北京: 中華書局 (Li Yanshou, *Beishi*, Beijing: Zhonghuashuju), 1974.

林寶《元和姓纂》(岑仲勉校注) 北京 中华书局 (Lin Bao, *Yuanhe Xingzuan*, (Cen Zhongmian Jiaozhu), Beijing: Zhonghua Shuju) 1994.

歐陽修, <<新唐書>>, 中華書局 (Ouyang Xiu, *Xin Tangshu*, Zhonghua Shuju), 1975.

司馬光, <<資治通鑑,>> 上海: 中華書局 (Sima Guang, *Zizhi Tongjian*, Shanghai, Zhonghua Shuju), 1976.

樂史, <<太平寰宇記>>, 北京: 中華書局 (Yue Shi, *Taiping Huanyu Ji*, Beijing, Zhonghua Shuju), 2007.

王溥, <<唐會要>>, 中華書局 (Wang Pu, *Tang Huiyao*, Zhonghua Shuju), 1955.

魏收, <<魏書>>, 北京: 中華書局 (Wei Shou, *Weishu*. Beijing, Zhonghua Shuju), 1974.

魏征, <<隋書>>, 北京: 中華書局 (Wei Zheng, *Suishu*. Beijing, Zhonghua Shuju), 1982.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Aydın, Erhan, *Taşa Kazınan Tarih Türklerin İlk Yazılı Belgeleri*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

包文勝, <薛延陀部名稱與起源考>, 內蒙古大學學報(哲学社会科学版) (Bao Wensheng, “Xueyantuo Bu Mingcheng Yu Qiyuan Kao”, *Nei Menggu Daxue Xuebao (Zhexue Shehui Kexue Ban)*), 2012 (42), s. 132-136.

宝音德力根 包文胜, <‘骏马—贺兰部’的历史与贺兰山名称起源及相关史地问题>, 中国历史地理论丛 (Baoyin Deligen Bao Wensheng, “‘Boma-Helan Bu’ de Lishi Yu Helanshan Mingcheng Qiyuan Ji Xiangguan Shi Di Wenti”, *Zhongguo Lishi Dilun Cong*), Vol. 32, 2017, s. 5-21.

岑仲勉, <<突厥集史>>, 上海: 中华书局 (Cen Zhongmian, *Tujue Jishi*, Shanghai: Zhonghua Shuju), 1958.

Chavannes, Edouard, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, çev. Mustafa Koç, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

Clauson, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford 1972.

Ekrem, Erkin, “Çin Kaynaklarında Dokuz Oğuz Meselesi: Sayısal Yapısı”, *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, ed. Tufan Gündüz-Mikail Cengiz, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara 2015 s. 189-220.

Erkoç, Hayrettin İhsan, *Eski Türklerde Devlet Teşkilâtı (Gök Türk Dönemi)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

耿世民, <<古代突厥文碑铭研究>>, 北京: 中央民族大学出版社 (Geng Shimin, *Gudai Tujue Wen Beiming Yanjiu*, Beijing: Zhongyang Minzu Daxue Chuban She), 2005.

哈密顿, J. R., <<五代回鹘史料>>, 译者: 耿昇-穆根来, 新疆人民出版社 (Hamilton, J. R. *Wudai Huihu Shiliao*, yi zhe: Geng Sheng-Mu Genlai, Xinjiang Renmin Chuban She), 1986

Hirth, Friedrich, “Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk Beitrag zur Geschichte der Ost-Türken im 7. Und 8. Jahrhundert nach Chinesischen Quellen”, *Die Altürkischen Inschriften und die Arabischen Quellen*, s. 1-139.

胡蓉 杨富学, <长安出土《统毗伽可贺敦延陀墓志》考释>, 青海民族研究 (Hu Rong ve Yang Fuxue, “Chang’an Chutu ‘Tong Pijia Kehedun Yantuo Munzhi’ Kaoshi”, *Qinghai Minzu Yanjiu*), 2017 (28), s. 116-121.

Kapusuzoğlu, Gökçen, “Son Hun Hükümdarı He-lian Bobo Adına Kazınan Bengü Taş”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, S. 31, Güz 2019 s. 99-121.

Marquart, Josef, *Ērānšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i : mit historisch-kritischem Kommentar und historischen und topographischen Excursen*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1901.

Ross, Denison-Thomsen, Vilhelm, “Being a Translation of Professor Vilhelm Thomsen’s Final Danish Rendering”, *Bulletin of the School of Oriental Studies*, Vol. 6/ No. 1, 1930, s. 37-43.

芮传明, 《古突厥碑銘研究》北京:商务印书 (Rui Chuanming. *Gu Tujue Beiming Yanjiu*. Beijing: Shangwu Yin Shu). 2017.

Thomsen, Vilhelm, *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, çev. Vedat Köken, Türk Dil Kurumu, Ankara 2011.

Tekin, Talat, *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, Simurg Yayınevi, İstanbul 1995.

吐尼亚孜艾克拜尔, <浅析古代突厥文《噉欲谷碑中出现的 türk sir bodun—兼论薛延陀汗国灭亡以后的薛延陀部落的历史>, 中央民族大学学报(哲学社会科学版) Tuniyaz, Ekber, “Qian Xi Gudai Tujue Wen ‘Tunyugu Bei’ Zhong Chuxian de Türk Sir Bodun-Jian Lun Xueyantuo Hanguo Mieqang Yihou de Xueyantuo Buluo de Lishi”, *Zhongyang Minzu Daxue Xuebao (Zhexue Shehui Kexue Ban)* Vol. 38, 2011, s. 149-154.

姚薇元, 《北朝胡姓考》武汉大学出版社 (Yao Weiyuan. *Beichao Hu Xing Kao*. Wuhan Daxue Chuban She) 2013.

Yunusoğlu, Mağrifet Kemal, *Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2012.

Kısaltmalar

BS: 北史 (*Beishi*)

BQS: 北齊書 (*Beiqishu*)

HS: 漢書 (*Hanshu*)

JS: 晉書 (*Jinshu*)

SS: 隋書 (*Suishu*)

TD: 通典 (*Tongdian*)

THY: 唐會要 (*Tang Huiyao*)

TPHYJ: 太平寰宇記 (*Taiping Huayu Ji*)

XTS: 新唐書 (*Xin Tangshu*)

WS: 魏書 (*Weishu*)

YHXZ: 元和姓纂 (*Yuanhe Xingzuan*)

ZZTC: 資治通鑒 (*Zizhi Tongjian*)